

УДК 811.162.1

DOI: 10.31891/2415-7929-2020-20-1

TSARALUNGA I.
Chmielnicki Uniwersytet Narodowy

POLONIZMY FONETYCZNE W UKRAIŃSKICH ZABYTKACH URZĘDOWO-KANCELARYJNYCH XIV – XV W.

W artykule zbadano polonizmy fonetyczne w ukraińskich zabytkach urzędowo-kancelaryjnych XIV – XV wieku, które rozprzestrzeniły się dzięki ukraińsko-polskim kontaktom językowym, szczególnie widocznym od końca XIV w. W ukraińskim piśmiennictwie urzędowo-kancelaryjnym późnego średniowiecza udokumentowano wpływ języka polskiego zarówno na system samogłosek, jak i na układ fonemów spółgłoskowych, ponadto odnotowano zmiany w grupach fonemów. Ujawnione wpływy polskojęzyczne przyczyniły się do rozwoju zmienności fonetycznej języka staroukraińskiego w XIV – XV w., gdyż system dźwiękowy języka był najczęściej, w porównaniu z innymi poziomami, poddawany zmianom.

Słowa kluczowe: zabytki urzędowo-kancelaryjne, język staroukraiński, zapożyczenia, polonizm, zmienność fonetyczna.

TSARALUNGA I.
Khmelnysky National University

PHONETIC POLONISMS IN UKRAINIAN OFFICIAL BUSINESS WRITTEN MONUMENTS OF THE XIV – XV CENT.

*The article studies phonetic polonisms in the Ukrainian official business written monuments of the XIV – XV centuries, which spread due to the Ukrainian-Polish language contacts, especially noticeable from the end of the XIV century. In the Ukrainian official business texts of the late Middle Ages, the influence of the Polish language on both the vowel system and the consonant phoneme system may be traced, in addition, changes in the groups of phonemes are revealed. The influence of the Polish language on the vowel system is reflected in the change of e>o after fricatives in verb forms (ображеному, позычонихъ, положона, принуожоний). Certain effects of the Polish-speaking interference are found in the phonetic structure of adjectives (kiewski, lithewski). Changes in sibilant and fricative consonants under the Polish-language influence rarely occur in words (вшелякии, конецн-, треци, цюдность). Numerous changes were revealed in the groups of phonemes, in particular, the reflexion of the combinations *tort, *tolt, *terť, *telť, which in the East Slavic languages developed into the sound combinations oro, olo, ere, ele instead of the former or, ol, er, el between two consonants. Whereas in the West Slavic languages, including Polish, the reflexion of ancient combinations was accompanied by the reduction of vowels before sonorants, therefore the continuatives tort → trot, tolt → tlot, tert → tret, telť → tlet, appeared, which is shown in the Ukrainian letters of the XIV-XV centuries (Влодисла(в), кролици, преми(с)ки, Мл-чко). Pleophonic forms prevail in written monuments, though such obvious signs of West Slavic linguistic influence reflect the linguistic parallelism of that time.*

The revealed Polish influences contributed to the development of phonetic variability of the Old Ukrainian language of the XIV-XV centuries, given the fact that the sound system of the language, compared to other spheres, was more often subjected to swaying. Polish language borrowings in written monuments of other historical periods require additional research effort, which will become the prospects for further scientific studies.

Key words: official business written monuments, Old Ukrainian, borrowings, polonism, phonetic variation.

Problem zapożyczeń w języku ukraińskim nie jest nowy dla językoznawstwa krajowego: prace naukowe na temat obcych wyrazów pojawiły się w drugiej połowie XIX i na początku XX w. Kontakty językowe różnych okresów badali S. Hrytsenko, V. Rusanivskiy, V. Tytarenko, L. Khudash i in. [2; 9; 10; 11]. Ten temat poruszali także zagraniczni językoznawcy, głównie polscy: D. Budniak, A. Zaręba, W. Witkowski i in. [12; 13; 14].

Znaczną część zapożyczeń w języku ukraińskim stanowią polonizmy, które rozpowszechniły się dzięki ukraińsko-polskim kontaktom językowym, szczególnie widocznym od końca XIV w. Wzajemne oddziaływanie językowe miało wpływ na prawie wszystkie poziomy języka, dlatego specjalnych badań wymagają zapożyczenia z języka polskiego w ukraińskich zabytkach urzędowo-kancelaryjnych XIV – XV w., które nie były przedmiotem osobnego opracowania naukowego.

Celem naszej pracy naukowej jest zbadanie polonizmów fonetycznych w ukraińskich zabytkach urzędowo-kancelaryjnych XIV-XV w.

Źródłem badań były teksty ukraińskich gramot XIV – XV w., opublikowane w wydaniach (podajemy ze skrótami przyjętymi w naszym artykule, wskazując rok i przybliżone miejsce napisania gramoty, stronę w wydaniu – I. Ts.(Inna Tsaralunga)): Гр – Грамоти XIV ст. / упоряд. М. М. Пешак. Київ, 1974); МГ – Молдован А. М. Пять новонайденных украинских грамот конца XIV – начала XV вв. *Лингвистическое источниковедение и история русского языка*. 2000. М., 2000. С. 261–276; Розов – Розов В. Українські грамоти. Т. 1. XIV і перша половина XV ст., Київ, 1928; ССУМ – Гумецька Л.Л. Словник староукраїнської мови XIV – XV ст., т. 1-2, Київ, 1977-1978; УГ – Русанівський В.М. Українські грамоти XV ст., Київ, 1965; DRH – Documenta Romaniae Historica. A. Moldova, v. I-III, București, 1975-1980.

W ukraińskim piśmiennictwie urzędowo-kancelaryjnym późnego średniowiecza udokumentowano wpływ języka polskiego zarówno na system samogłosek, jak i na układ fonemów spółgłoskowych, ponadto odnotowano zmiany w grupach fonemów.

Fonetyczne wpływy języka polskiego w systemie wokalizmu. Częściowo znajdujemy pisownię wariacyjną związaną z $e > o$ po spółgłoskach szumiących w formach czasownikowych: *вышель* 1392 Suczawa, Gr, 109 – *вышоль* 1393 nad Donem, Gr, 113; *пришоль* 1388 Łuck, Gr, 87; *пришедиши* 1361 Sandomierz, Gr, 36 – *пришодъшии* 1391 Przemyśl, Gr, 106 i in. Labializacja $e > o$ uwidacznia się w sufiksach imiesłowów, najczęściej pod akcentem: *непорушоно, почонъ* 1322 Łuck, Gr, 21; *ображеному, позычоныхъ, положона, положоные, посвѣчонъ, принушоный, уложона* 1388 Łuck, Gr, 86-88; *будучого, завешона, преречоный* 1389 Wilno, Gr, 102-103 itp. W podanych imiesłowach obserwujemy wyłącznie pisownię o po szumiących, co może, biorąc pod uwagę miejsce powstania gramot, uzasadniać włączenie takich przypadków do zapożyczeń z języka polskiego. Zachowanie pisowni o w imiesłowach biernych typu: *зложоний, речоний* itp. w zabytkach XVI – XVII w., uzasadnia wpływami polskimi także V. Moisiienko [5, s. 37].

Ogólnie rzecz biorąc, przejście e w o po szumiących i $й$, charakterystyczne jest przede wszystkim dla języka ukraińskiego i białoruskiego, jest normą obu języków literackich [6, s. 151]. Według przeprowadzonej analizy tekstów gramot ukraińskich XIV – XV w., można stwierdzić, że labializacja $e > o$ przebiegała dość konsekwentnie:

– w rdzeniach rzeczowników: *женѣ* 1393 Suczawa, Gr, 120 – *жоне* 1342 (?) Grodno, Gr, 25; *женою* 1393 Wisznia, Gr, 116 – *жонною* 1347 Ejszyski, Gr, 26, por. także: *Чолницею* 1322 Łuck, Gr, 21; *чоловѣомъ* 1400 Brześć, Gr, 147; *чоломъ* 1388 Łuck, Gr, 86 itp.; w końcówkach rzeczowników: *гостинцемъ – гостинцомъ* 1322 Łuck, Gr, 21, por. także: *зъ дворысчомъ* 1322 Łuck, Gr, 21; *мѣтичовъ* 1368 Lwowszczyzna, Gr, 42; *о[ть]цемъ* 1356 Perejasław, Gr, 33 – *α(т)цо(с)* 1301 Halicz, Gr, 13 itp.;

– w rdzeniach zaimków: *ниче* 1341, Gr, 24 – *ничого* 1388 Łuck, Gr, 87 i in.; w końcówkach zaimków: *нашего* 1301 Halicz, Gr, 13 – *нашого* 1322 Łuck, Gr, 21, por. także: *нашому, нашомъ* 1388 Łuck, Gr, 86-87; *чемъ* 1388 Łuczycze, Gr, 82 – *чомъ* 1396 na Jamczynie, Gr, 130 itp.;

– w rdzeniach przymiotników: *Чорный, чорторыское* 1322 Łuck, Gr, 21; w przyrostkach przymiotników: *границы Рѣшовскои* 1302 Lwów, Gr, 19; *Борсчовскимъ* 1322 Łuck, Gr, 21; *Василеви Карачовскомѣ* 1383 Połock, Gr, 62; *подъ Зудечовомъ* 1394 Kraków, Gr, 125; na pola *Гошова* 1397 Żydaczów, Gr, 131 i in.; w końcówkach przymiotników: *божьего* 1388 Suczawa, Gr, 81 – *божого* 1389 Wilno, Gr, 103, a także: *спаднейшого* 1322 Łuck, Gr, 21 itp.;

– w rdzeniach liczebników: *четыриста* 1399 Połock, Gr, 140 – *чотыриста* 1400 Brześć, Gr, 147 itd.

W języku dokumentów kancelaryjnych XV w., podobnie jak w tekstach ukraińskich gramot XIV w., bardzo konsekwentnie można prześledzić płatanie e / o po szumiących spółgłoskach. Po $ж$ pod akcentem występuje przeważnie o : *жоны* 1456 (?) Bukowina, УГ, 106; *его жоны* 1453 Suczawa, DRH, A II, 45; *жонька, чотыри жоньки* 1480 Krzemieniec, УГ, 42, por. także *вжо* 1495 Wilno, УГ, 54, ale: *серебро жьженое* 1408 Suczawa, УГ, 72, *сере(б)ро женое* 1460 Suczawa, УГ, 113; w pozycji nieakcentowanej – e : *его жешѣ* 1407 Wilno, УГ, 35; *и(с) женою* 1468 Żytomierszczyzna, УГ, 30 i in., ale: *у год же* 1499 Kijowszczyzna, УГ, 31 – *тамъ жо* 1488 Kraków, УГ, 44.

Po szumiącej $ч$ wahanie e / o , jak widać, nie wiąże się z akcentowaniem samogłosek: *й бочокъ овъса* 1488 Kraków, УГ, 44 – *бочечно* 1489 Radoml, УГ, 47; *бчел(ь)* 1453 Suczawa, DRH, A II, 38 – *бчо(л)* 1458 Dolny Torg, УГ, 109; *еще* 1460 Suczawa, УГ, 111 – *еще, ещо* 1489 Kraków, УГ, 43; *мечомъ* 1442 Suczawa, ССУМ, I, 587 – *мечем* и *радою* 1499 Hyrliw, ССУМ, I, 587; *ничого* 1421 Lwów, УГ, 65 – *ниче* 1401 Kijów, УГ, 26; *помочень* 1487 Kraków, УГ, 43 – *помочонъ* 1489 Piotrków, УГ, 46; *поче(н)ше* 1411 Suczawa, УГ, 74 – *почониши* 1488 Równe, ССУМ, I, 418; *пре(д)речону* 1407 Wilno, УГ, 35 – *пре(д)рече(н)ной* 1401 Kijów, УГ, 26; *чоловека* 1475 Łuck, ССУМ, II, 546 – *человекъ* 1493 Wilno, ССУМ, II, 546; *челомъ* 1499 Kijowszczyzna, УГ, 30 – *чоло(м), чолоби(т)и* 1490 Łuck, УГ, 49; *чоломъбитъа* 1487 Kraków, УГ, 43; в *чомъ* 1489 Piotrków, УГ, 46 – *оу че(м)* 1448 Bukowina, УГ, 101; *Чорного* 1432 Suczawa, УГ, 89 – *Черного* 1407 Suczawa, DRH, A I, 30; *чотыри* 1480 Krzemieniec, УГ, 42, *чотыри* 1499 Wilno, УГ, 65, *чотыре* 1436 Suczawa, DRH, A I, 211 – *четыры* 1408 Suczawa, УГ, 72 itp; a także: *своимъ братаничо(м)* 1478 Lwów, УГ, 67; *десѣть бочокъ* 1439 Suczawa, DRH, A I, 271; *шуба волочонаа* 1488 Kraków, УГ, 44; *к Городиславичомъ* 1413 Lwów, МГ, 272; *Золочов* 1430 Łuck, ССУМ, I, 407; *ключомъ* 1489 Kraków, ССУМ, I, 478; *Любчо, ограничоное* 1488 Równe, ССУМ, I, 418; *четоуцому, хотѣуцому* 1466 Suczawa, DRH, A II, 191; *чоловековъ* 1480 Krzemieniec, УГ, 42; *Чорныи* 1433 Kijów, Розов, 119; *Чо(р)товского* 1488 Suczawa, УГ, 125; *Чорторыиского* 1458 Ostróg, УГ, 40; *Чорторовского* 1487 Suczawa, DRH, A III, 30; *чотыриста* 1433 Żytomierz, Розов, 127 itp.

Платаніе переважно неакцентованих e/o по $ш$ odzwierciedlają przykłady: до *Брашова* 1408 Suczawa, УГ, 71 – до *Брашева* 1460 Suczawa, УГ, 112; *Грушевские – Грушовскій* 1465 Kobryń, ССУМ, I, 267; *лѣшисе свѣдовѣство* 1452 Łuck, УГ, 38 – *лѣшисе* сведомъе 1478 Lwów, УГ, 68; *мыто нашио* 1487 Kraków, УГ, 43 – *наше* 1411 Suczawa, УГ, 74; по *нашой* 1478 Lwów, УГ, 67 – при *нашеи* 1408 Suczawa, УГ, 72; *нѣшему* 1465 Kijów, УГ, 29 – *ншо(м)[у]* 1468 Żytomierszczyzna, УГ, 30; *нашему – нашому* 1403 Suczawa, DRH, A I, 26; *мысли непорушоны* 1447 Brześć, ССУМ, II, 41 – *непорушенныи мир* 1499 Hyrliw, ССУМ, II, 41; *повише* где били грекове 1462 Suczawa, ССУМ, II, 160 – *повышо* потоко(м) долоу 1448 Suczawa, ССУМ, II, 160; *абы поше(л)* 1456 (?) Bukowina, УГ, 106 – *аби пошо(л)* 1474 Васлуй, УГ, 122; *с(в)ѣтопочившому* 1435 Suczawa, DRH, A I, 193 – *с(в)ѣтопочившему* 1436 Suczawa, DRH, A I, 224; por. także. *брашевськыи* 1408 Suczawa, УГ,

72 – *грубешиовъско(му)* 1489 Piotrków, УГ, 46; даню *грошовою* 1498 Troki, УГ, 61; пана *Милашова* 1409 Suczawa, ССУМ, I, 598; Сима *Михаилашевъ* 1436 Lwów, ССУМ, I, 598; ω(т) *Монишова* 1462 Suczawa, УГ, 116; *по(д)чашоу* 1489 Radom, УГ, 47; *пришоль* 1403 Suczawa, DRH, A I, 26; *шолкъ* 1408 Suczawa, УГ, 70; лето... *шосто* 1488 Równe, ССУМ, I, 291 i in.

О pewnych konsekwencjach polskojęzycznego wpływu świadczy fonetyczna struktura przymiotników:

kiіowski (stp. *kijowski*), przymiotnik – «київський»: *marszałku zemskomu, namisniku kiіowskomu* 1478 Lublin, ССУМ, I, 475;

lithewski (stp. *litewski*), przymiotnik – «литовський»: *Korol Polski y Lithewski* 1387, Gliniany, ССУМ, I, 553.

Fonetyczne wpływy języka polskiego w systemie konsonantyzmu. Jak zauważył A. Zaleski: «Konsonantyzm języka ukraińskiego w odniesieniu do diachronicznej osi rozwoju ... okazał się bardziej stabilny niż wokalizm» [4, s. 69]. Dlatego konsekwencje zmiany syczących i szumiących spółgłosek występują w pojedynczych słowach: **вшелякии** (stp. *wszelaki*), zaimek – «wszelaki»: *вшелякии пожитки... и вшелякие напое* 1389 Łuck, ССУМ, I, 205; **конечнѣ** (stp. *koniecznie*), przysłówek – «ostatecznie, nieodwołalnie»: *продаль есми конечнѣ со всѣми ужитки* 1451 Wilno, ССУМ, I, 493; **пол#цити** (stp. *polecić*), czasownik – «poruczyć, powierzyć»: *полѣтилъ сво# села пр#телю (!) своему пану* 1404 Halicz; *вс# та# имѣнія пол#чил и дал есмь женѣ своеси* 1446 Kijów, ССУМ, II, 189; **тречи** (stp. *trzeci*), liczebnik – «trzeci»: *подъ лѣты Рожества Христова... трецего лѣта* 1403 Ćzurzew, ССУМ, II, 444; **цюдность** (stp. *ciudność*), rzeczownik – «piękno»: *кажъномуу члвоку въ его доспехоу во его цюдности и во его силѣ* XV w., ССУМ, II, 528 itd.

Rozwój spółgłoski *л* tworzącej sylabę, nieodłączny od polskiego systemu dźwiękowego, widać w słowie **слонце** (stp. *słójńce*), rzeczownik – «słońce»: *ку Пруднику идуци на западъ слонца* 1322 Łuck, ССУМ, II, 353.

Wpływy języka polskiego odzwierciedlone w grupach fonemów. Refleks połączeń **tort, *tolt, *tert, *telt* odbywał się w językach słowiańskich na różne sposoby. Rozwój połączeń dźwiękowych *oro, olo, ere, ele* w miejscu byłych *or, ol, er, el* między dwoma spółgłoskami, co nazywa się pełnogłosem, jest charakterystyczną cechą wschodniosłowiańskich języków: «W języku Słowian wschodnich, który odziedziczył od prasłowiańskiego w dyftongach [or], [ol], [er], [el] długie spółgłoski zwarto-otwarte, utrata ich właściwości tworzenia sylab szła w parze z rozwojem po *r, l* krótkiej samogłoski, co stopniowo przeszło w samogłoskę pełnego tworzenia: *tort* → *torъt* → *torot, tolt* → *tolъt* → *tolot, tert* → *terъt* → *teret*» [3, s. 59]. W dialektach języka staropolskiego refleksowi dawnych połączeń towarzyszyła redukcja samogłosek przed spółgłoskami zwarto-otwartymi: *brona, mlody, brzeg, mleko*. W dialektach Słowian południowych nastąpiła metateza samogłoski i spółgłoski zwarto-otwartej, przy czym długie [o] zmieniło się w [a]: st.-st. **брана, младъ, брѣгъ, млѣко**.

W gramotach XIV w. odzwierciedla się rozwój form pełnogłosu w miejscu byłych połączeń **tort, *tolt, *tert, *telt* i wpływ języka polskiego: w tekstach południowo-zachodnich: **tort, *tolt, *tert, *telt* i wpływ języka polskiego: w tekstach południowo-zachodnich: *королици* 1388 Łuczycze, Гр, 82 – *кролици* 1393 Suczawa, Гр, 120; *оборотити* 1378 Lwów, Гр, 61 – *обротыты* 1397 Żydaczów, Гр, 131; *остерегати* 1388 Kraków, Гр, 84 – *остреженьемъ* 1389 Sandomierz, Гр, 101; *передъ* 1382 Lwowszczyzna, МГ, 263 – *пред* 1301 Halicz, Гр, 14; *перемыкыи* 1301 Lwów, Гр, 10 – *премы(с)ки* 1301 Halicz, Гр, 14; *черезъ* 1301 Lwów, Гр, 9 – *чрезъ* 1302 Lwów, Гр, 19; w dokumentach z terenów północnych: *воротити* 1388 Łuck, Гр, 79 – *вротит* 1400 Brześć, Гр, 148; w gramotach o różnej lokalizacji: *берег* 1322 Łuck, Гр, 21 – *до брегу* 1393 Suczawa, Гр, 120; *боронити* 1356 Perejasław, Гр, 33 – *бронити* 1395 Suczawa, Гр, 127; *Володиславъ* 1378 Lwów, Гр, 61 – *Влодисла(в)* 1388 Łuck, Гр, 79; *городъ* 1375 Smotrycz, Гр, 50 – *гро(д)* 1388 Łuck, Гр, 80 – *во граде* 1396 Połock, Гр, 129; *королеви* 1352, Гр, 30 – *кролеви* 1390 Przemyśl, Гр, 104 itd. Opisując język najstarszych mołdawskich gramot cyrylickich z XIV w., I. Ohienko akcentuje panujące formy pełnogłosu: *боронити, воротити, города, серебра* itp., zauważa jednak bardzo silne wpływy polskie: «Mołdawia ... była z nią (z Polska – I. Ts.) w bliskich stosunkach, a to przyniosło wpływy polskie do Mołdawii. Ponadto stałe bliskie stosunki z narodem ukraińskim, który również był pod dużym wpływem polskim, jeszcze zwiększały ten wpływ», dlatego polskich form nie brakuje: *гродо, кроловою, Влодисла(в)* i in. [7, s. 682, 684].

W pisemnym języku kancelaryjnym XV w. śledzimy dalszą tendencję do zmiany pisowni kontynuantów **tort, *tolt, *tert, *telt*, spowodowaną polskimi wpływami: *Влодимерьско(м)* 1407 Wilno, УГ, 35 – *володими(р)ски(х)* 1488 Kraków, УГ, 44; *Городиславичомъ – гродиславчаномъ* 1413 Lwów, МГ, 272; нашого *корол□(!)* 1460 Suczawa, УГ, 113 – нашего *крал□(!)* 1456 Suczawa, УГ, 104; *крал□ крал(ь)* 1468 Suczawa, DRH, A II, 221; *королевскыи* 1458 Ostróg, УГ, 40 – *королевская* 1460 Suczawa, УГ, 113; *оборонити* 1468 Suczawa, ССУМ, II, 69 – *обронити* 1439 w Bârlad, ССУМ, II, 70; *про(х)ницы – пороху* 1480-1484 Krzemieniec, УГ, 42 i in., a także: *Влодекъ* 1412 Lwów, ССУМ, I, 181; *Влодиславоу* 1462 Suczawa, ССУМ, I, 181; *оу влосту* оу Лвовскои 1421 Lwów, ССУМ, I, 182; *тыхъ гродовъ* 1434 Krzemieniec, Розов, 130; *оу сторону* могилы 1404 Halicz, Розов, 68 itd. Jak twierdzi I. Ohienko, czeski i polski wpływ na ukraiński język literacki był znacznie silniejszy niż cerkiewnosłowiański, ponieważ on rozwinął się w taki sposób, że odrzucił fundament cerkiewnosłowiański, o czym świadczą wiele odpowiednich form: *влоскии, млоденци, облоки, превротныи, хлоп* itd. [8, s. 262].

Formy pełnogłosu nadal dominują w wielu dokumentach: *Бережаны, Колодно* [Новгоро(д)чичи 1478 Lwów, УГ, 67; *Брезовица* druga połowa XV w. Owruicz, ССУМ, I, 149; на *бере(ст)*, на *Коровієво* Потоци, *перекуси(т)*, *чере(с)* 1488 Suczawa, УГ, 125-126; *Берестяникъ, напередъ, Полозовичъ* 1499 Kijowszczyzna, УГ, 31; *борониль, коро(т)кихъ*, в *середу* 1487 Kraków, УГ, 43; *волоचना*, в *колоде* 1488 Kraków, УГ, 44; *головнос, перевозовъ*, на *сторожу* 1408 Suczawa, УГ, 70; *дерево, на здоровию, королю* 1434 Krzemieniec, Розов, 130; не *заборонили, пере(д)* 1493 Troki, УГ, 52; у *волости*, на *городѣ, колоды, в королево(м)* 1480 Krzemieniec, УГ, 42; *корола* 1463 Ostróg, УГ, 41; *полотно, стороны* 1460 Suczawa, УГ, 111; па(н) *Толочко* 1456 (?) Bukowina, УГ, 107; на *берез* [по *середъ* тополїа, *чересъ* потокъ 1412 Suczawa, DRH, A I, 45; в *Володимѣрскомъ*, у *волости, Сволочигачи* 1429 УГ, 36; *якоуша Череватого* 1438 Suczawa, УГ, 92 itp. Pojawienie form pełnogłosu w żywym języku ukraińskim miało miejsce, według I. Ohienko, gdzieś pod koniec epoki prasłowiańskiej, dlatego we wschodniosłowiańskich zabytkach XI w. jest ich już wiele [8, s. 262].

Wahania kontynuantów **tort*, **tolt*, **tert*, **telt* są dziś reprezentowane w ustnej mowie ludowej, w szczególności w północnych i południowo-zachodnich dialektach języka ukraińskiego: *нагорода – награда – награда, охрана – охрана, воріг – враг; золото – злото – злато* [1, t. 2, m. 72, m. 73]. We współczesnym ukraińskim języku literackim utrwaliły się formy pełnogłosu, które stały się jedną z typowych cech jego systemu fonetycznego.

Tak więc polskie wpływy językowe odzwierciedlają kontynuanty połączeń dźwiękowych:

– **tort*: **бронити** (stp. *bronić*), czasownik – 1. «bronić, zabraniać»: *не дати имъ и бронити* 1395 Suczawa; 2. «ochraniać, bronić, chronić»: *королеви помагати и бронити его на противоу каждому* 1434 Suczawa, ССУМ, I, 124; **Вроново**: *прежсєрєчному пану Станиславу з Вронова* 1433 Suczawa, ССУМ, I, 200; **врота** (stp. *wrota*), rzeczownik – «brama»: *слоужєбникъ имєст до врот посохом дотъкнуутс# XV w.*, ССУМ, I, 200; **вротити** (stp. *wrócić*), czasownik – «zwrócić»: *листы хочю тыи вротит* 1400, Brześć, ССУМ, I, 200; **гродь** (stp. *gród*), rzeczownik – «miasto, zamek»: *тыхъ гродовъ и зѣмль держ#ниє до моего живота* 1434, Krzemieniec, ССУМ, I, 265; **здровіє** (stp. *zdrowie*), rzeczownik – «zdrowie»: *за доуше св#топочившим родитєлєм нашим и за нашоу здровіє* 1466 Suczawa, ССУМ, I, 394; **кролевство** (stp. *królestwo*), rzeczownik «królestwo»: *через руки велѣбног мужа подканслѣрего королевства полског* 1415 Medyka, ССУМ, I, 515-516; **кролевский** (stp. *królewski*), przymiotnik – «królewski»: *тоє дворище оуписано на королевскомъ листѣ* 1411; **кролевъ, королевъ** (stp. *królów*), przymiotnik – «królewski, królów»: *пан грицко ловчии королевъ Сметанька* 1322, Pogonyczi; *што писано подо королевою жє печатию* 1388 Suczawa; **кролиця** (por. stp. *król*), rzeczownik – «królowa»: *королеви польскому и его жєнѣ кролици служити* 1393 Suczawa; **кроль** (stp. *król*), rzeczownik – «król»: *мы кроль Казимир явно повѣдают* 1361 Sandomierz, ССУМ, I, 516; **кроткий** (stp. *krótki*), przymiotnik – «krótki, krótkotrwały»: *иже такыи кроткыи записанъ без оумолвы не былъ дѣржанъ такыи записъ XV w.*, ССУМ, I, 517; **оброгца** (stp. *obrońca*), rzeczownik – «obrońca, ochroniarz»: **оброгцоу** *byti* 1388, Łuck; **обротити** (stp. *obrócić*), czasownik – «obrócić coś»: *оу своѣ лѣпшиѣ оужитки обротити* 1409 Halicz, ССУМ, II, 70; **строна** (stp. *strona*), rzeczownik – 1. «bok, strona»: *оучинили єсмо имъ границу м ону строну могилы* 1404 Halicz; 2. «kraj, strona»: *вси королевє... италейскихъ стронъ єднаються напротивъ поганъ* 1498; 3. «strona w sądzie»: *та рѣчь с одноу строны межи панєю #двигою и єи дѣвкою с другоѣ строны* 1404 Medyka, ССУМ, II, 394-395;

– **tolt*: **блото** (stp. *bloto*), rzeczownik – «błoto»: *а хотарь томоу селоу почєниє от блота на брод* 1473 Suczawa, ССУМ, I, 101; **влодарь** (stp. *włodarz*), rzeczownik – «zarządca majątku»: *коупиль и заплатилъ а тот влодар оумерлъ XV w.*; **Влодекъ**: *Влодекъ воевода лвовскыи* 1412 Lwów, ССУМ, I, 181; **Влодыка**: *Влодыцѣ Попковичу волость Жолвяжъ* 1482; **влостный** (stp. *włostny*), przymiotnik – «własny»: *печат свою влостную завѣсили єсмо* 1470 Włodzimierz; **влость** (stp. *włóść*), ім. – «волость»: *позвали суть Яна оу влости лвовскоу* 1421 Lwów, ССУМ, I, 182; **плотно** (stp. *plótно*), rzeczownik – «plótно»: *от сукна и от плотна и от вѣсе торговлю имают платити мыта* 1448 Suczawa, ССУМ, II, 154;

– **tert*: **острѣгати** (stp. *ostrzegać*), czasownik – «chronić kogoś przed czymś»: *слубоуюмъ имъ острѣгати ихъ во всомъ* 1395 Suczawa, ССУМ, II, 99; **прєможный** (stp. *przemóżny*), przymiotnik – «potężny»: *прєможный панъ Александръ воевода* 1433 Łęczysca, ССУМ, II, 229;

– **telt*: **Млѣчко**, rzeczownik – nazwa osobowa: *пан Млѣчко печат приложилъ*, 1487, Dobuczyn, ССУМ, I, 603; **чловѣкъ** (stp. *człowiek*), rzeczownik – 1. «człowiek, mężczyzna»: *сѣ єдним чловѣком сєго свѣта николи не бити* 1485 Kołomyja; 2. «podporządkowany najwyższej władzy, poddany»: а их оуредник сам своего чловѣка да соуд#т 1458, Dolny Torg; **чловєczyj** (stp. *człowieczyj*), przymiotnik: *meli byti obwineny, iż poziwajut' człowieceje krowi* 1388 Łuck, ССУМ, II, 545 та ін.

Cechy polskiego wpływu widać także w innych połączeniach dźwiękowych, np. w słowach: **кторы, кторыи** (stp. *który*), , zaimek – 1) «jaki, który»: *кторая прозвиска суть со оусѣмъ* 1421 Lwów; 2) «a ten, a

dokładnie ten»: *про тожь мы кторою зь его волюю повинни есмы с# згодити* 1448 Chotyń; 3) «jakiś, jakikolwiek, dowolny»: *коли кторая пани алюбо панна позвана была* XV w., ССУМ, I, 524-525; *обѣцати* (str. *obiecac*), czasownik – «dać; złożyć obietnicę, obiecać, przyrzec»: *обѣцаемъ* ему заплатити 1479 Nowy Grad, ССУМ, II, 73; *чтериста* (str. *czteryста*), liczebnik – «czteryста»: *писанъ в лѣто тисеча чтериста десятое* 1410 Lublin, ССУМ, II, 550 i in.

Analiza językowa ukraińskich zabytków urzędowo-kancelaryjnych XIV – XV w. wykazała zatem cechy językowe właściwe polskiej fonetyce. Wpływ języka polskiego na system samogłosek znajduje odzwierciedlenie w zmianie *e > o* po głosek szumiących w formach czasownikowych (*ображоному, позычоныхъ, положона, принужоний*). Pewne konsekwencje polskojęzycznej interferencji są potwierdzone w fonetycznej strukturze przymiotników (*kiiowskyi, lithewski*). Zmiany spółgłosek syczących i szumiących pod wpływem polskim występują w pojedynczych słowach (*вишлякии, конецнѣ, треци, цюдность*). Odnotowano liczne zmiany w grupach fonemów, w szczególności w refleksie połączeń **tort, *tolt, *tert, *telt*, które w językach wschodniosłowiańskich rozwinęły się w połączenia dźwiękowe *oro, olo, ere, ele* w miejscu byłych *or, ol, er, el* między dwiema spółgłoskami. Natomiast w zachodniosłowiańskich językach, w tym w polskim, refleksowi dawnych połączeń towarzyszyła redukcja samogłosek przed spółgłoskami zwarto-otwartymi, więc powstały kontynuanty *tort → trot, tolt → tlot, tert → tret, telt → tlet*, co odzwierciedlają ukraińskie gramoty XIV – XV w. (*Влодисла(е), кролицци, премы(с)ки, Млѣчко*). W zabytkach przeważają formy z pełnoglosem, jednak takie oczywiste cechy zachodniosłowiańskich elementów językowych odzwierciedlają paralelizm językowy tamtych czasów.

Zidentyfikowane wpływy polskojęzyczne przyczyniły się do rozwoju zmienności fonetycznej języka staroukraińskiego XIV – XV w., ponieważ system dźwiękowy mowy najczęściej, w porównaniu z innymi poziomami, poddawał się zmianom, i już w najstarszych zabytkach istnieją przykłady zmienności fonetycznej, ze względu na różne odbicie samogłosek i spółgłosek, kombinacji dźwięków. Język polski w XIV – XV w. wywarł duży wpływ na staroukraiński język literacki i pisany, m.in. na poziomie fonetycznym. Polskie zapożyczenia językowe w zabytkach pisanych z innych okresów historycznych wymagają specjalnych badań, które będą perspektywą dalszych badań naukowych.

Źródła literackie

1. Атлас української мови : в 3 т. Т. 1: Полісся, Середня Наддніпрянщина і суміжні землі. Київ, 1984; Т. 2: Волинь, Наддністрянщина, Закарпаття і суміжні землі. Київ, 1988; Т. 3. Ч. 1: Слобожанщина, Донеччина і суміжні землі. Ч. 2: Нижня Наддніпрянщина, Причорномор'я і суміжні землі. Ч. 3: Комплексні карти. Ч. 4: Некартографовані матеріали. Київ, 2001.
2. Грищенко С. П. Польські мовні запозичення XVI – XVII c. *Studia linguistica*. 2009. Вип. 2. С. 123-129.
3. Жовтобрюх М. А. Історична граматики української мови / М. А. Жовтобрюх, О. Т. Волох, С. П. Самійленко, І. І. Слинько. Київ, 1980. 319 с.
4. Залеський А. М. Діалектна основа фонологічної системи сучасної української літературної мови. Українська літературна мова в її взаємодії з територіальними діалектами. Київ, 1977. С. 50–95.
5. Мойсієнко В. Історична діалектологія української мови. Північне (поліське) наріччя: підручник. Київ: Академія, 2016. 284 с.
6. Мойсієнко В. М. Північне наріччя української мови в XVI – XVII ст. Фонетика : дис. ... д-ра філол. наук ; 10.02.01 – „Українська мова” / Мойсієнко Віктор Михайлович ; Житомирський державний університет ім. Івана Франка. Житомир, 2006. 563 с.
7. Огієнко І. Дві найстарші молдавські кирилівські граматики 1388 року. *Slavia*. R. XIII. 1936. S. 665-689.
8. Огієнко І. Українська літературна мова XVI ст. і український Крехівський Апостол 1560-х років. Літературно-лінгвістична монографія. Варшава: Вид-во Варш. ун-ту, 1930. Т. 1. 520 с. Т.2. 192 с.
9. Русанівський В. М. Слов'янські міжмовні зв'язки і формування функціональних стилів української літературної мови XVI – XVII ст. К. : Наук. думка, 1973. 28 с.
10. Титаренко В. М. Лексика іншомовного походження в північноукраїнських пам'ятках XVI – XVII ст. : дис. ... канд. філол. н.; 10.02.01. – українська мова / Валентина Миколаївна Титаренко. Житомир, 2007. 302 с.
11. Худаш М. Л. Спостереження над лексичними полонізмами в українській актовій мові кінця XVI – поч. XVII ст. Дослідження і матеріали з української мови. Т. III. К., 1960. С. 121-139.
12. Budniak D. Adaptacja wyrazów polskich we współczesnym ukraińskim języku literackim. *Opole*, 1993. 138 s.
13. Witkowski W. Polonizmy w języku staroukraińskim. *Annales universitatis Mariae Curie-Skłodowska*. Lublin-Polonia. Vol. XIV-XV. Sectio FF. 1996-1997. S. 133-146.
14. Zaręba A. Wpływy polszczyzny na słownictwo innych języków słowiańskich. *Język polski*. Styczeń-luty. 1961. XVI. S. 1-19.

References

1. Atlas ukraińskiej mowy : v 3 t. T. 1: Polissia, Serednia Naddnyprianshchyna i sumizhni zemli. Kyiv, 1984; T. 2: Volyn, Naddnistranshchyna, Zakarpattia i sumizhni zemli. Kyiv, 1988; T. 3. Ch. 1: Slobozhanshchyna, Donechchyna i sumizhni zemli. Ch. 2: Nyzhnia Naddnyprianshchyna, Prychomomoria i sumizhni zemli. Ch. 3: Kompleksni karty. Ch. 4: Nekartografovani materialy. Kyiv, 2001.

2. Hrytsenko S. P. Polski movni zapozychennia XVI – XVII s. *Studia linguistica*. 2009. Vyp. 2. S. 123-129.
3. Zhovtobriukh M. A. Istorychna hramatyka ukrainskoi movy / M. A. Zhovtobriukh, O. T. Volokh, S. P. Samiilenko, I. I. Slynko. Kyiv, 1980. 319 s.
4. Zaleskyi A. M. Dialektna osnova fonolohichnoi systemy suchasnoi ukrainskoi literaturnoi movy. *Ukrainska literaturna mova v yii vzaïemodii z terytorialnymy dialektamy*. Kyiv, 1977. S. 50-95.
5. Moisiienko V. Istorychna dialektolohiia ukrainskoi movy. Pivnichne (poliske) narichchia: pidruchnyk. Kyiv: Akademiia, 2016. 284 s.
6. Moisiienko V. M. Pivnichne narichchia ukrainskoi movy v XVI – XVII st. Fonetyka : dys. ... d-ra filol. nauk ; 10.02.01 – „Ukrainska mova” / Moisiienko Viktor Mykhailovych ; Zhytomyrskyi derzhavnyi universytet im. Ivana Franka. Zhytomyr, 2006. 563 s.
7. Ohiienko I. Dvi naistarshi moldavski kyrylivski hramoty 1388 roku. *Slavia*. R. XIII. 1936. S. 665-689.
8. Ohiienko I. Ukrainska literaturna mova XVI st. i ukrainskyi Krekhivskyi Apostol 1560-kh rokiv. Literaturno-lingvistychna monohrafiia. Varshava: Vyd-vo Varsh. un-tu, 1930. T. 1. 520 s. T.2. 192 s.
9. Rusanivskyi V. M. Slovianski mizhmovni zviazky i formuvannia funktsionalnykh styliv ukrainskoi literaturnoi movy XVI – XVII st. K. : Nauk. dumka, 1973. 28 s.
10. Tytarenko V. M. Leksyka inshomovnoho pokhodzhennia v pivnichnoukrainskykh pamiatkakh XVI – XVII st. : dys. ... kand. filol. n.; 10.02.01. – ukrainska mova / Valentyna Mykolaivna Tytarenko. Zhytomyr, 2007. 302 s.
11. Khudash M. L. Sposterezhennia nad leksychnymy polonizmamy v ukrainskii aktovii movi kintsia XVI – poch. XVII st. Doslidzhennia i materialy z ukrainskoi movy. T. III. K., 1960. S. 121-139.
12. Budniak D. Adaptacja wyrazów polskich we współczesnym ukraińskim języku literackim. Opole, 1993. 138 s.
13. Witkowski W. Polonizmy w języku staroukraińskim. *Annales universitatis Mariae Curie-Skłodowska*. Lublin-Polonia. Vol. XIV-XV. Sectio FF. 1996-1997. S. 133-146.
14. Zaręba A. Wpływy polszczyzny na słownictwo innych języków słowiańskich. *Język polski*. Styczeń-luty. 1961. XVI. S. 1-19.

Paper received: 01.11.2020

Paper Printed : 04.01.2021